

УДК 002.2(477)"20"

Марина Шатрова,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри документальних комунікацій
та бібліотечної справи РДГУ

Теорія книгознавства на початку ХХІ століття

У статті розглянуто основні тенденції розвитку теорії книгознавства в Україні на початку ХХІ століття. Представлено сучасну структуру книгознавчого знання та основні напрями розвитку науки про книгу та книжкову справу.

Ключові слова: книгознавство, бібліологія, історіографія книгознавства, мистецтвознавство книги.

Сьогодні теоретичні проблеми книгознавства набули актуальності в контексті нового підходу до назви, змісту і розуміння цієї наукової дисципліни та її складників. У процесі розвитку науки про книгу теорія книгознавства, що раніше об'єднувала бібліотекознавство, бібліографознавство, едіціологію (науку про редакційно-видавничу справу) та бібліополістику, нині торкається лише теоретичних проблем едіціології [21] та бібліополістики [22]. Бібліотекознавство та бібліографознавство, розвиваючись та видозмінюючись у нових реаліях інформаційного суспільства, поступово від'єдналися як самостійні наукові дисципліни, що частково перетинаються з книгознавством.

У першому десятилітті ХХІ століття в "Бібліотечній енциклопедії" (2007) російський історик і теоретик книгознавства Є. Немировський відобразив позицію окремих учених стосовно того, що книгознавство є комплексом споріднених, тісно пов'язаних, але відносно самостійних дисциплін книгознавчого циклу, до якого належать науки, які вивчають видавничу справу, поліграфію, книжкову торгівлю, бібліотечну справу і бібліографію [16].

Безпосередньо до науки про видавничу справу входять теорія редагування, економіка видавничої справи, мистецтво книги, основи видавничої техніки тощо.

Зазначено також, що "мистецтво книги не може розглядатись як галузь мистецтвознавства". Вважаємо, що стосовно мистецтва книги допущено традиційну підміну понять: наукову дисципліну названо за об'єктом дослідження. Потрібно було зазначити "мистецтвознавство книги", що не зменшило б книгознавчої належності цієї галузі знання, яка перебуває на перетині книгознавства та мистецтвознавства. Так само теорія редагування розташована на перетині книгознавства з філологією, а економіка видавничої справи — книгознавства з економікою.

У другому десятилітті ХХІ століття вчені намагаються дібрати узагальнювальну назву для триади "книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" (наприклад, інформологія, документологія тощо). А. Дулатова вважає цю проблему головною і доволі складною, передбачаючи втрату книгознавством статусу окремої науки [5, с. 456].

Вагомим та обгрунтованим у цьому напрямі є дослідження Г. Швецової-Водки щодо теоретичних проблем книгознавства (бібліології) [25]. Учена пропонує повернути

назву науки про книгу і змінити її з "книгознавство" на "бібліологія", а також позначити "бібліософію" як наукову дисципліну узагальнювального характеру, що раніше мала назву "загальна теорія книгознавства" (А. Барсук) або "загальне книгознавство" (А. Беловицька).

Г. Швецова-Водка наочно представляє структуру інформології та місце в ній бібліології. У праці окремо розглянуто структуру бібліологічного знання, що має у складі наукові дисципліни загальнотеоретичного знання — бібліософію та спеціальну бібліологію.

Дослідження Г. Швецової-Водки є одним із основоположних у галузі теорії книгознавства сучасного періоду, на яке важливо спиратися при формуванні нового стандарту спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Термін "бібліологія" вжито у працях сучасних провідних науковців України: монографії Т. Ківшар "Бібліологічна спадщина Степана Сірополька (1872—1959)" [6], навчальному посібникові Н. Черниш "Основи бібліології" [20].

Сучасні дослідження з книгознавства відображено в енциклопедіях, довідниках і словниках, на сторінках періодичних і продовжуваних видань. До важливих книгознавчих збірників і журналів України належать: "Рукописна та книжкова спадщина України", "Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського", "Бібліотечний вісник", "Вісник Книжкової палати", "Вісник Львівського університету" (серія "Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології"), "Вісник Харківської державної академії культури" (серія "Соціальні комунікації") та інші. Проте наукового часопису суто з проблем книгознавства, після "Бібліологічних вістей", в Україні так і не було створено.

На сторінках фахових видань розміщено чимало розвідок українських книгознавців щодо вивчення та сучасного трактування теорії книгознавства. Помітне місце посідають роботи І. Тимошенко "До питання про структуру загального і спеціального книгознавства" [19], Г. Ковальчук "Теорія книгознавства та історія книги на сторінках "Вісника Книжкової палати" [10], О. Пастушенко "Теорія книги в сучасних дисертаційних дослідженнях з книгознавства в Україні" [18], Л. Дубровіної "Рукописна книга як об'єкт національного бібліографічного репертуару України в контексті поняття "писемна пам'ятка" та її автора" [4] та ін.

Значним досягненням вітчизняної науки про книгу та книжкову справу став вихід монографії Г. Ковальчук "Український науковий інститут книгознавства (1922—1936)" [11]. У виданні зосереджено основні відомості з історії та теорії книгознавства першої третини ХХ століття. Автор представила ґрунтовні дослідження теоретичних концепцій українських книгознавців Ю. Меженка, Д. Багалія, К. Довганя та ін., російських учених М. Лісовського, М. Куфасва, який, зокрема, друкувався на сторінках "Бібліологічних вістей".

Пристаємо до думки Г. Ковальчук, що "УНІК як перша в Україні наукова установа в галузі науки про книгу, поклав початок розробці теоретичних та історичних основ українського книгознавства" [11, с. 312].

Серед вагомих праць у сфері теорії сучасного книгознавства — монографія О. Пастушенко "Книга та періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікативний аспект" [17]. Учена подала кількісні показники захищених дисертацій, об'єктом дослідження яких постала книга як наукова категорія, в галузі "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство". Дослідниця зауважує: "Аналізуючи кількісні показники, слід зазначити, що серед 84 дисертацій, захищених у 1992—2015 рр. ... докторських дисертацій лише 11. П'ять з них мають важливе значення для теорії, історії, історіографії книги в цілому (Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук, Г. М. Швецова, С. М. Міщук, В. А. Маркова)" [17, с. 142].

У дослідженнях Л. Дубровіної та Г. Ковальчук утверджується концепція тісного зв'язку книгознавства з іншими науковими дисциплінами завдяки спільній проблематиці та методології. Історична частина науки про книгу має розгалужену структуру, до складу якої входять кодикологія, кодикографія, інкунабулознавство, бібліопегістика, книжкове пам'яткознавство та ін.

Ґрунтовним є дослідження Л. Дубровіної, в якому автор простежила взаємозв'язки між науковими дисциплінами, що вивчають рукописну книгу (кодикографія — археографія — кодикологія) та здійснила їхнє принципове розмежування [2].

Зокрема, запропоновано "визначати кодикографію як самостійну галузь спеціальної джерелознавчої та книгознавчої дисципліни кодикології і, меншою мірою, як один із видів камеральної археографії. Її предметом має стати вивчення основних закономірностей, методів і способів, типів та видів інформаційного відображення такого писемного джерела, як рукописна книга" [2, с. 22]. У пізнішій публікації Л. Дубровіна теоретично обґрунтувала поняття "рукопис", "рукописна книга", "твір", "копія", "список" [4, с. 143].

Г. Ковальчук, аналізуючи історичні традиції української книжкової культури, зауважує, що першими вітчизняними науковими дослідженнями в галузі книгознавства (бібліології), яке трактувалося радше як історія книги, а реально як історія книжкової культури, були лекції з бібліографії бібліотекаря Кременецького ліцею, а пізніше Університету Св. Володимира в Києві, П. Ярквського. Зазначимо, що бібліографію тоді розглядали як загальну науку про книгу, а термін "бібліологія" вперше використав на початку ХІХ століття французький бібліотекар і бібліограф Е. Пеню [1]. Пізніше і П. Ярквський визначив свій курс як бібліологію.

За Г. Ковальчук, у Кременецькому ліцеї 1814 р. наука, яку викладав П. Ярквський, складалася з трьох розділів:

- погляд на стан просвіти загалом та історії книги зокрема у плані етнографічному;
- джерела зберігання і розповсюдження результатів учень: а) мистецтво письма; б) мистецтво друку;
- власне бібліографія: а) знайомство зі складовими частинами книжності; б) упорядкування (опис) цих частин [7, с. 172—173].

Сучасне книгознавство, розвиваючись у системі соціальних комунікацій, межує з такими науковими дисциплінами, як документологія, бібліотекознавство, бібліографознавство. Дві останні, у процесі розвитку науки про книгу та книжкову справу, від'єдналися від загального книгознавчого знання і є повноцінними самостійними науковими дисциплінами (рис. 1).

Рис. 1. Сучасне книгознавство в системі наук соціокомунікативного змісту

Характеризуючи розвиток сучасного теоретичного книгознавства в Україні, виокремимо кілька напрямів:

1. Дослідження, присвячені структурі сучасного книгознавства як науки, його об'єкту, предмету, методам вивчення: Г. Швецова-Водка [25], Г. Ковальчук [9], І. Тимошенко [19], Н. Черниш [20].

2. Дослідження з питань теорії та історії книжкової культури як одного із основних напрямів сучасного книгознавства: Л. Дубровіна [3], Г. Ковальчук [8; 9], С. Міщук [14; 15] та ін.

3. Місце науки про книгу та книжкову справу в системі наук соціокомунікативного змісту: Г. Швецова-Водка [24], В. Маркова [13], О. Пастушенко [17; 18], Н. Кушнаренко, А. Соляник [12].

4. Дослідження окремих дисциплін в системі наук книгознавчого циклу: Г. Ковальчук [8], Л. Дубровіна [3], Г. Швецова-Водка [25], М. Шатрова [21—23] та ін.

Отже, розвиток сучасного книгознавства вийшов на новий рівень логічного підходу до вивчення книгознавчих дисциплін, трактування їхнього теоретичного змісту та створення власного понятійного апарату. Ці тенденції потребують новітнього прочитання змісту книгознавства і форм його існування як наукової та навчальної спеціальності, виявлення шляхів удосконалення організації, змістового наповнення, функціонування, підготовки фахівців, визначення рівня її відповідності попиту ринку праці, сучасним напрямом розвитку науки.

Проблеми термінології в книгознавстві, а також його галузевих складниках, залишаються актуальними, починаючи з початку ХХ століття і до сьогодні, та вимагають уваги й активної участі наукового співтовариства в їхньому розв'язанні.

Список використаної літератури

1. *Reignot G.* Dictionnaire raisonne de bibliologie. 2 vol. — Paris, 1802—1804.
2. *Дубровіна Л. А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / Л. А. Дубровіна, О. М. Гальченко / НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського, Ін-т археології. — Київ : Ін-т укр. археології, 1992. — 152 с. — (Проблеми едиційної та камеральної археології: історія, теорія, методика ; вип. 9).
3. *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія як спеціальні дисципліни в дослідженнях історії української рукописної книги : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Любов Андріївна Дубровіна ; НАН України, Ін-т історії. — Київ, 1993. — 39 с.
4. *Дубровіна Л. А.* Рукописна книга як об'єкт національного бібліографічного репертуару України в контексті поняття "писемна пам'ятка" та її автора / Л. А. Дубровіна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 1999. — Вип. 2. — С. 141—154.
5. *Дулатова А. Н.* О сближении книговедения с другими науками / А. Н. Дулатова // Книга в информационном обществе : материалы XIII Междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 28—30 апр. 2014 г.) / отв. ред. В. И. Васильев ; сост.: Д. Н. Бакун, М. А. Ермолаева. В 4 ч. Ч. 1. — Москва : ФГБУ науки НИИЦ "Наука" РАН, 2014. — С. 455—456.
6. *Ківшар Т.* Бібліологічна спадщина Степана Сірополка (1872—1959) / Таїсія Ківшар ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 2015. — 532 с.
7. *Ковальчук Г. І.* Книгознавча концепція П. Й. Яркowsького (до джерел історії вітчизняної бібліологічної науки) / Г. І. Ковальчук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2000. — Вип. 3. — С. 167—175.
8. *Ковальчук Г. І.* Книжное памятниковедение: теоретико-методологические аспекты / Г. И. Ковальчук // Библиотеки Национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. Вып. 3 / редкол. : А. С. Онищенко и др. — Киев : НБУВ, 2005. — С. 241—249.
9. *Ковальчук Г. І.* Розвиток терії книгознавства на сучасному етапі / Г. І. Ковальчук. — Бібліотечний вісник. — 2009. — № 1. — С. 44—53.
10. *Ковальчук Г. І.* Теорія книгознавства та історія книги на сторінках "Вісника Книжкової палати" / Галина Ковальчук // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 8. — С. 7—11.
11. *Ковальчук Г. І.* Український науковий інститут книгознавства (1922—1936) / Г. І. Ковальчук ; наук. ред. В. І. Попик; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : Академперіодика, 2015. — 688 с.
12. *Кушнаренко Н. Н.* Научные школы книговедческого и научно-информационного профиля: признаки идентификации / Н. Н. Кушнаренко, А. А. Соляник // Науч. и техн. б-ки. — 2011. — № 12. — С. 45—54.
13. *Маркова В. А.* Книга в соціально-комунікаційному просторі: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / В. А. Маркова. — Харків : ХДАК, 2010. — 252 с.
14. *Міщук С. М.* Історико-кодикографічні та бібліографічні дослідження рукописно-книжкової спадщини України (друга половина ХІХ — 30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Сергій Миколайович Міщук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2009. — 32 с.
15. *Міщук С. М.* Наукове описування рукописних книг та стародруків в Україні (друга половина ХІХ — 30-ті роки ХХ століття). Історіографія. Бібліографія / відп. ред. Л. А. Дубровіна. — Житомир : Полісся, 2011. — 184 с.
16. *Немировський Е. Л.* Книговедение // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; [науч. совет : В. В. Федоров (предс.) и др. ; ред. коллегия : Ю. А. Гриханов (гл. ред.) и др.]. — Москва : Пашков дом, 2007. — С. 495—498.
17. *Пастушенко О. М.* Книга та періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікативний аспект : монографія / Олена Пастушенко. — Київ, 2016. — 564 с.
18. *Пастушенко О. В.* Теорія книги в сучасних дисертаційних дослідженнях з книгознавства в Україні / О. В. Пастушенко. — Бібліотечний вісник. — 2015. — № 2. — С. 23—26.
19. *Тимошенко І.* До питання про структуру загального і спеціального книгознавства / Ірина Тимошенко // Вісник Книжкової палати. — 2006. — № 10. — С. 45—47.
20. *Черниш Н.* Основи бібліології : навч. посіб. / Наталія Черниш. — Київ : Наша культура і наука, 2014. — 219 с.
21. *Шатрова М.* Едиціологія — дисципліна книгознавчого циклу / Марина Шатрова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2011. — № 3. — С. 59—62.
22. *Шатрова М.* Наука про книготорговельну справу в системі книгознавства / Марина Шатрова // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. — Львів, 2012. — Вип. 7. — С. 117—121.
23. *Шатрова М.* Історія книги як складова дисциплін книгознавчого циклу / Марина Шатрова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне : РДГУ, 2013. — Вип. 24. — С. 261—264.
24. *Швецова Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій : монографія / Г. М. Швецова. — Рівне : РДГУ, 2001. — 437 с.
25. *Швецова-Водка Г. М.* Розвиток теорії книгознавства у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття / Г. М. Швецова-Водка // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 2. — С. 28—31.

В статтє рассмотрены основные тенденции развития теории книговедения в Украине в начале XXI века. Представлена структура современного книговедения и основные направления развития науки о книге и книжном деле.

The article describes the main trends in the development of the theory of book science in Ukraine in the early twenty-first century. The author presents the current structure of bibliography knowledge and main directions of development of science about the book and the book business.

Надійшла до редакції 25 листопада 2016 року